

ТРАНСФОРМАЦІЇ МІСЬКОГО ЖИТТЯ ПІД ЧАС ОКУПАЦІЇ ХЕРСОНА У 2022 Р. КРІЗЬ ПРИЗМУ УСНОЇ ІСТОРІЇ

О. В. Черемісін

Херсонський державний університет

al.cheremisin@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0173-0489>

Ключові слова: Південь України, Херсон, окупація, широкомасштабна російсько-українська війна, визволення, повсякденність.

Мета дослідження – вивчити та проаналізувати особливості окупації під час широкомасштабної російсько-української війни у березні – листопаді 2022 р. на прикладі Херсона. **Методологічною основою дослідження** стали такі методи як усна історія, спостереження. Усна історія виступає головним методологічним базисом, оскільки є потужним інструментом розуміння життя людей у ході глобальних історичних змін. **Основні результати дослідження.** Головним завданням автор ставить перед собою розкриття особливостей «херсонської моделі окупації» і погляду зсередини на процеси, які відбувались протягом тимчасової окупації міста. Головне джерело, яке використовується, це документовані розповіді херсонців різного віку та соціальної приналежності. У фокусі дослідження перебувають такі аспекти: окреслення тяжких наслідків для херсонців окупації міста, умов розвитку громадянського суспільства у місті та сприйняття херсонцями росіян як чужерідного елемента у соціально-культурному просторі Херсона. У дослідженні робиться спроба на повсякденному рівні зрозуміти і окреслити особливості перебування Херсона в окупації, що відбувались на моральному-психологічному сприйнятті цивільним населенням ходу військової кампанії та очікуванні визволення. Робота доповнена різноманітними стратегіями життя місцевого населення як на основі усно-історичних відомостей, так і на основі рефлексії особистого перебування в тимчасово окупованій зоні. У статті звертається увага на досвід місцевих мешканців, спрямований на організацію побуту, роботи, спротиву, підтримку вмотивованості на участь у різних заходах. **Висновки.** У висновках підсумована окупаційна реальність, в якій опинились мешканці міста. Це стало особливою атмосферою, в якій формувались способи організації життя/виживання, протистояння/боротьби, очікування визволення/збереження національної ідентичності. У цій атмосфері плекалась свобода, зміцнювались ціннісні переконання і скріплювалась українська ідентичність. У статті розкриваються фундаментальні дискурси стосовно зрадництва, життєвих стратегій, осмислення феномену «чужого».

TRANSFORMATIONS OF URBAN LIFE DURING THE OCCUPATION OF KHERSON IN 2022 THROUGH THE PRISM OF ORAL HISTORY

O. V. Cheremisin

Kherson State University

Key words: Southern Ukraine, Kherson, occupation, full-scale russian-Ukrainian war, liberation, everyday life.

The purpose of the research is to examine and analyze specificity of occupation during the full-scale russian-Ukrainian war in March–November, 2022 exemplified by Kherson. **Methodological foundations of the research** include such methods as oral history and observations. Oral history is a main methodological basis, since it is a powerful instrument for understanding people's life in the course of global historical changes. **Main research results.** The main task of the study is to reveal the specificity of «Kherson's occupation model»

and an internal view of the processes occurring during the city's temporary occupation. The main source used is documentary stories of Kherson residents of different age and social groups. The research focuses on the following aspects: outlining complicated consequences of the city's occupation for Kherson residents, conditions for the development of civil society in the city and perception of russians by Kherson residents as alien elements in the socio-cultural space of Kherson. The study aims at understanding and describing the specificity of Kherson's occupation at the level of everyday life, that affected the civil population's moral-psychological perception of the course of the military campaign and expectation of liberation. Moreover, the study considers various strategies of the local residents' life on the basis of oral history and on the basis of the author's reflection of his staying in the temporarily occupied territory. The research pays attention to the local residents' experience connected with organization of daily routine, work, resistance and support of motivation to participate in different events. **Conclusions.** The conclusions summarize the occupation reality of the city's residents. It was specific atmosphere where different ways of managing life/survival, opposition/struggle, expectation of liberation/maintaining national identity were formed. Freedom was cherished, axiological mindset was strengthened and Ukrainian identity was enhanced in this atmosphere. The paper reveals fundamental discourses concerning betrayal, life strategies and comprehension of the phenomenon «alien».

Актуальність досліджуваної проблеми має підґрунтя у глибокому переосмисленні статусу Півдня України на сучасному етапі українського державотворення та в умовах повномасштабної війни росії проти українського народу. Події останніх двох років зумовили зміни у сприйнятті новітньої історії України. Важливо зрозуміти хід сучасної широкомасштабної російсько-української війни на прикладі окупації Херсона у 2022 р. та продемонструвати домінуючу роль українського та європейського чинників в розвитку земель Півдня України.

Усно-історичні розвідки не є новими в історії України, вони широко використовувались і в роботах щодо історії Голодомору 1932–1933 р., і під час вивчення подій Другої Світової війни, а також збирались свідчення щодо Голокосту, Афганської війни тощо. Так, наприклад, Т. Тхоржевська, досліджувала усну історію урбанізації Одеси протягом 1950–1980-х рр., і зробила акцент на дискурсі «чужого» фактора у процесах урбанізації Одеси (Тхоржевська, 2022). Г. Грінченко визначала парадигмальне значення для усної історії усвідомлення взаємозв'язків між мисленням, пам'яттю та досвідом, а також характеризував усноісторичне інтерв'ю як соціальний факт (Грінченко, 2012). L. Ballard займалась розробками методології усної історії (L. Ballard, 2007). А. Бойко займався дослідженнями усної історії Степової України (А. Бойко, 2015). В. Нолл на основі усної історії вивчав трансформації громадянського суспільства селянської культури 1920–30-х рр. (Нолл, 1999).

Останнім часом було опубліковано не багато розробок, пов'язаних із подіями херсонської моделі окупації 2022 р. З огляду на це можна виділити роботу Д. Мальчикової та І. Пилипенко, які піднімали питання про ключові виклики, які постали перед херсонцями в окупаційний період: 1) мілітаризація міського простору та повсюдне відчуття безправності з кричущими порушеннями прав людини; 2) відсутність доставки гуманітарних вантажів, припинення діяльності місцевого бізнесу, банківської системи і введення в обіг російського рубля; 3) ліквідація систем доступу до українського зв'язку і ЗМІ, окупація інформаційного простору і трансформація міської ідентичності; 4) масовий виїзд населення з окупованого міста (Мальчикова, Пилипенко, 2022: 6–15).

Херсонський дослідник С. Водотика у своєму науковому доробку піднімав питання про спробу показати, як змінювалося життя Херсона у перші тижні після окупації (Водотика, 2022).

Спробу соціологічного аналізу проявів колабораціонізму на територіях Запорізької та Херсонської областей провів О. С. Зубченко. В ході дослідження він дійшов висновків, що серед посібників ворога домінували представники вищих соціальних верств, які входили в структуру державного управління і мали змогу діяти від імені держави (Зубченко, 2022: 15–23).

Про модель політичного брендингу Херсонщини у своїй статті розмірковував С. Костючков. Він визначав специфіку процесу формування полі-

тичного бренду території засобами мас-медіа в умовах російсько-української війни на прикладі Херсонщини, конкретно – міста Херсон і селища Чорнобаївка (Костючков, 2023: 101–107).

Однак, незважаючи на те, що наукове осмислення цього періоду тільки починається, слід підкреслити, що попередні дослідження зосереджувалися на повсякденних практиках мешканців міста і автори не використовували методологію усної історії з метою аналізу та поглибленого вивчення особливостей херсонської моделі окупації.

Метою статті є аналіз усно-історичних свідчень зі слів самовидців щодо дослідження особливостей херсонського окупаційного досвіду з 01.03. 2022 р. по 11.11.2022 р.

Головним завданням автор ставить перед собою розкриття особливостей «херсонської моделі окупації» і погляду зсередини на процеси, які відбувались протягом тимчасової окупації міста. Головне джерело, яке використовується, це документовані розповіді херсонців різного віку та соціальної приналежності.

Дослідження проводиться під час дослідницької стипендії в Центрі міської історії, яку інституція надає за підтримки Фонду Кербера / Körber-Stiftung (Гамбург, Німеччина).

У фокусі дослідження з однієї сторони – опис наслідків для життя херсонців окупації міста росіянами, а з іншої – продемонструвати зв'язок розвитку громадянського суспільства у місті з характером сприйняття херсонцями росіян як чужорідного елементу соціо-культурного простору Херсона. Розуміючи, що рамки статті обмежені, автором аналізуються спогади 8 осіб (1 – людина з інвалідністю), з яких 6 перебували в окупації увесь час до звільнення, 2 – частково. Питання для інтерв'ю склалися таким чином, щоб розповіді учасників історичних подій можна було порівнювати з іншими джерелами інформації, фото та відеоматеріалами. Ключовими серед питань були ті, що найповніше розкривали досвіди перенесеної окупації і відображали: фундаментальні зміни у житті, організацію побуту, морально-психологічний стан, досвід виїзду з окупації, сприйняття окупантів тощо. Також, двоє респондентів пережили акти насильства та переслідування з боку російської армії.

Основна увага в цій роботі належить фактору нещодавно пережитої події у кризові часи, яка залишила вагомий слід у пам'яті і можна стверджувати, що спогади збереглися повністю. Як слушно зауважувала Г. Бондар, досвіди учасників Революції Гідності, ветеранів АТО/ООС та інших визначають усну історію як таку, що покликана повернути

людям, які її робили й пережили історію, центральне місце в ній, даючи їм заговорити на повний голос. Інтерв'ю дають змогу побачити сучасну українську історію зсередини: розкрити досвід, який неможливо пройти без змін, який має значення, незалежно від наслідків, глибокі внутрішні зміни і травмування (Бондар, 2021: 34; 41). Важливим моментом є те, що учасники подій не просто оцінюють її значення, а вони самі є документальними джерелами того що відбувалось. Розповіді людей, що перебували в Херсоні під час окупації, мають велике значення, оскільки ні фото, ні відеоматеріали не розкривають глибину пережитих подій і не наситять історію морально-психологічним змістом. Саме тому голоси тих, хто пережив окупацію, мають велике значення для інтерпретації картини сучасної української історії.

Усна історія відкриває перед дослідниками велику кількість перспектив. Цю війну цілком справедливо можна назвати найбільш документованою війною в історії, але саме усно-історичні розповіді дають можливість зануритись у атмосферу відповідної реальності і продемонструвати фундаментальні зміни в житті людей на фоні глобальних історичних трансформацій. Широкомасштабна російсько-українська війна відкрила новий період в історії України, в центрі якого опинилась велика кількість людей, яким по-різному довелося шукати відповіді на багато питань і формувати власні стратегії життя/виживання. Тому здається цілком слушним зібрати та проаналізувати усно-історичні свідчення самовидців подій херсонської моделі окупації.

Подібні практики збору свідчень відбувались після завершення відповідних історичних подій. Унікальним моментом у цьому плані можна вважати те, що документування досвідів широкомасштабної війни відбувається на стадії тривання історичної події: період окупації для херсонців завершився, але російсько-українська війна ще продовжується.

Напередодні повномасштабного вторгнення росії Херсон був порівняно невеликим обласним центром, який переживав період адміністративно-територіального реформування. У 2020 р. була створена Херсонська міська територіальна громада (ХМТГ) відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України № 726-р від 12 червня 2020 року «Про визначення адміністративних центрів та затвердження територій територіальних громад Херсонської області», шляхом об'єднання територій та населених пунктів Херсонської міської ради (у складі Антонівської, Зеленівської, Комішанської, Наддніпрянської селищних, Степанівської сільської рад міста Херсон) та Садівської сільської

ради Білозерського району Херсонської області (Соціально-економічна характеристика Херсонської міської територіальної громади, 2021: 3). Населення було, переважно, міське і концентрувало 32 % мешканців від загальної чисельності ХМТГ. Найбільша концентрація населення фіксувалася у Корабельному районі міста. Щільність міського населення позитивно впливало на загально-економічні показники розвитку Херсона, що у свою чергу стимулювало розвиток підприємництва.

У загальнодержавній статистиці у описі соціальної складової відмічалось, що за більшістю індексів Херсонський регіон посідає передостанні позиції з 2016 до 2020 рр. від 20 до 24 місця. Чисельність наявного населення міста Херсон станом на 01.01.2021 становила 283,6 тис. осіб, у свою чергу це – 27,8% від загальної кількості населення області. Загальна тенденція демографічного стану області і міста – постійне скорочення населення. За прогнозами, до 2024 р. кількість населення області мала зменшитись на 18,23 тис. осіб. З 2008 р. населення міста скоротилось на 7,5 % (що становило – 23,0 тис. осіб) (Соціально-економічна характеристика Херсонської міської територіальної громади, 2021: 5–7).

Міграційні процеси також відбувались достатньо інтенсивно, але з загальною тенденцією спрямованою на виїзд населення як з міста, так і з області. З 2019 року у області спостерігалось зменшення зайнятого населення на 20,8 тис. осіб.

Соціологічні опитування показували, що у місцевого населення була відсутня довіра до владних інституцій, панувало переконання у високому рівні корупції та відчуття, що змін на краще не передбачалось. Найпроблемнішими херсонці вважали економічні питання, відносини з правоохоронними органами та політичні протистояння (Соціально-економічна характеристика Херсонської міської територіальної громади, 2021: 8–11).

Але, з початком повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р. ці проблеми відступили у минуле. Окупація Херсона 1 березня 2022 р. – 11 листопада 2022 р. породила фундаментальні зміни в організації життя, побуту, цінностей, ідентичності, боротьби, протистояння тощо.

Місцевому населенню новоприбульці зі зброєю в руках з росії здавались жорстокими та такими, що часто не володіли собою. У озброєних військових рф ставлення до чужого майна або життя виглядало демонстративно на рівні зневаги/агресії, тому їхня присутність наводила на місцевих відчуття тривожності і невизначеності, людей опановував страх, але в результаті це призводило до посилення відчуття

національної української ідентичності, патріотизму і бажання дати відсіч чужинцям.

Нові форми суспільної взаємодії вилилися у процес формування неформальних інституцій у формі добровільної організації – муніципальна варта, завдання якої було підтримувати правопорядок у місті з огляду відсутності вітчизняних правоохоронних органів з моменту захоплення міста. Так, один із учасників цих подій Андрій Андрющенко¹ розповідав: *«Через деякий час мені зателефонував знайомий, каже, що йде набір до муніципальної варти, поліція поїхала, треба якось збиратись. Зібралось масове таке величезне Віче в Дніпровському парку. Багато хлопців зібралось, багато зі зброєю, хто з чим, хто з шокером, дівчата приходили. Зібралися та й давай думати, що робити, як собі раду дати. І таким чином утворилось те, що не мало тоді ще назви. Я на себе одразу взяв роль координатора групи патрулювання та людьми які звертались до нашої новоутвореної організації».*

Лучко Юліан Вікторович² підтверджував стихійність і самоорганізацію такого утворення: *«Ми зібрались в перший день приблизно 100–150 чоловік, більш активних було десь до 50 чоловік. Ми розбили Херсон на квадрати, за кожним призначили відповідальних».*

Ця добровільна організація зіграла ключову роль у підтримці правопорядку на проукраїнських мітингах, що стало вагомим фактором самоорганізації та протистояння збройній агресії в реаліях Херсона на початковому етапі окупації. Мешканці міста стихійно збирались на мітинги, щоб висловити протест проти завойовників. Так, наприклад, Роман Синяков³, який двічі перебував на проукраїнських мітингах 8 та 13 березня 2022 р. розповідав: *«Головним мотивуючим фактором участі у проукраїнських мітингах було відчуття патріотизму, яке рухає людиною в такий складний час. По-друге, мені цей наратив російський, що Херсон – це російське місце і місто різало око. І я ніколи не виявляв, що Херсон хоч і має, можливо, спільну історію, але Херсон – це українське місто де живуть українці і мені хотілось заявити про те, що херсонці не чекають із*

¹ Андрющенко Андрій. м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводив С. Костючков 05 червня 2023 р. Дешифрував аудіозапис та створив транскрипт О. Черемісін.

² Лучко Юліан Вікторович, 1979 року народження, м. Херсон, Херсонська область Інтерв'ю проводив О. Черемісін 31 травня 2023 р. Дешифрував аудіозапис та створив транскрипт О. Черемісін.

³ Синяков Роман Олегович, 1987 року народження, м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводив О. Черемісін 15 травня 2023 р. Дешифрував аудіозапис та створив транскрипт О. Черемісін.

квітами окупантів. Херсонці чекають окупантів з акціями непокори з тим, щоб заявити позицію, що Херсон – це Україна, щоб весь світ це почув. Що ніякого проєкту розширення там, «новоросія» чи іще щось в них не вдалось».

Отже, фактор присутності «чужого» одразу став відчутним місцевим мешканцям і це поклало до формування нового рівня як місцевої, так і загальнодержавної ідентифікації, в чому плекались і утворювались нові рівні соціальної взаємодії. Однією з важливих таких взаємодій стали проукраїнські мітинги в березні 2022 р. Вони стали вагомим фундаментом стихійної протидії окупантам і вплинуло на те, що Херсон за Указом Президента України В. Зеленського отримав звання «Місто-Герой» (Указ Президента України, 2022). Одним із активних учасників мітингів був ще один мешканець Херсона, один із координаторів муніципальної варти Лучко Юліан Вікторович. Під час проведення проукраїнських мітингів варта займалась забезпеченням правопорядку. Про перебіг проукраїнських мітингів він розповідав так: *«Я постійно приймав участь у проукраїнських мітингах з першого і до останнього дня. Хоча з останніми вже було складніше. З останніми я вже був поруч. Останній масовий мітинг був на проспекті Текстильщиків біля пам'ятника Шевченку. Якщо перші мітинги орки вели себе досить спокійно, стояли все вислуховували, нічого не казали, люди почували себе досить вільно, висловлювали все, що вони думають. Але потім почались зовсім жорсткі розгони. Коли почали розстрілювати сльозогінним газом впритул. Спеціально орки стріляли не нависом, а конкретно прицільно в групу людей. І у нас було дуже багато травмованих. Чоловіку зламали ногу, оскільки граната влучила в ногу. Було дуже багато опіків. Сам пам'ятаю дві точно були жінки, коли в них спалахував одяг від влучання цієї гранати. Окрім цього, з часом груп фсбешників ставало все більше і більше. І саме більше затримання я пам'ятаю було більше 60 чоловік одночасно. Проводили профілактичні бесіди, били струмом в голову, а потім відпускали. З часом ставало набагато жорсткіше. І ми зрозуміли, що при орках ми не можемо мітинги проводити взагалі. Була слушна думка перенести до пам'ятнику Шевченку. Нам вдалось там провести дуже непоганий мітинг, було дуже багато людей. Наші хлопці чергували за декілька кварталів по різні боки Перекопської і Університетської. І коли орки дізнались про цей мітинг і вирушили колонною, нас хлопці швидко*

⁴ Це вулиця поблизу місця, де розташований пам'ятник Т. Шевченку

повідомили і нам вдалось розійтись і не було жодного затриманого».

Фактор «чужого» настільки не сприймався місцевим населенням, що головними висловлюваннями стали: «Херсон – це Україна», «Хер вам, а не Херсон» тощо. Таким чином, для більшості населення скріплювалася ідентичність навколо України, яка сприймалась як сучасна цивілізована держава. Для містян постало питання ідентифікації «чужого» російського елемента в якості дикунів і варварів, які зносять на своєму шляху повністю все сучасне. Різниця була настільки очевидною, що про це розповідають багато самовидців. За особистими спостереженнями можна додати, що росіяни дійсно були в захваті від способу нашого життя навіть на звичайному побутовому рівні. Вони дивувались наявності електрики у гаражах, величезній кількості побутової та мобільної техніки, відсутності колодязів у користуванні, наявності водогонів та асфальтових шляхів сполучення між селами (тим більше – у селах!). Тому, досить справедливо у народній пам'яті за ними закріпились такі назви як: орки, свінособаки, окупанти, рашисти тощо. За висловлюванням Романа Синякова: *«Коли знайомі розповідали, що їздили по сектору, просили води набрати і питали де криниця, то їм говорили, що в нас немає криниць, у нас вода в хаті, то вони казали, що хорошо ви тут живете. Таке от розуміння, таке уявлення, що коли приватний сектор, то повинні бути криниці, що без колодязя такого не може бути. Що у нас вода в хаті, то для них був такий верх. Якраз це оце середня росія. Вихідці звідти такі питання задавали».*

У плані стратегії виживання на побутовому рівні підійшов і досвід минулих поколінь, так, наприклад, за розповіддю Романа Синякова: *«Купували товари з запасом, тільки тепер я зрозумів, чому бабуся постійно казала, що ви повинні товари купувати із запасом. Я їй кажу: «Бабусь, навіщо це все?» На що вона відповідає: «Купи мені мішок цукру, я буду по-техенечку брати». І так вийшло, що отой мішок цукру нас сильно виручав на початку окупації, коли ото всім родичам відсипаєш, щоб було».* Про подібні практики згадує і Галина Михайленко⁵: *«З першого ж дня війни робили запас продуктів тривалого зберігання (круп, макарони, цукор, сіль, консерви). Морозильну камеру намагалися наповнити хоч невеличким запасом м'яса та риби. Треба було подбати і про домашніх тварин, тож робили*

⁵ Михайленко Галина Миколаївна, 1980 року народження, м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводив О. Черемісін 15 травня 2023 р. Дешифрував аудіозапис та створив транскрипт О. Черемісін.

запас корму і для собаки та кролика. Крім того, встигли трошки запастися милом, пральними та миючими засобами, шампунем. У продуктових магазинах в якійсь момент залишилися тільки чіпси, газовані напої, сухарики тощо». При цьому людям з інвалідністю в ці часи було ще набагато гірше. Так, Олександр Михайлов⁶ згадував: «Особливо в перші місяці окупації було вкрай важко, оскільки я людина з інвалідністю III групи, я не міг довго пересуватися, тому було складніше робити запаси, але якось вдавалось викручуватись, допомагали сусіди і родичі, приносили те, що сам не міг придбати. Тим більше, що мені було важче в тому плані, оскільки не було пенсійної картки і я не мав змоги отримати українську пенсію, але й так званої допомоги російської вдавалось уникати і уникати зовсім з ними спілкування».

Фундаментальні відмінності проходили по таких звичних для місцевого населення поняттях як: свобода слова, самоорганізація. Вихідці з росії зовсім не розуміли як це так, що мітинги збираються самоорганізовано з метою висловлення протесту проти їх дій. Вони вважали за необхідне шукати організаторів процесу (яких, до речі, так і не знайшли), мабуть, не розуміючи, що подібні акції можуть бути виявом загальної думки і збиратися стихійно. Самоорганізація впливала на багато чинників життя: від пошуків продуктів харчування до добровільної допомоги нужденним. Так, наприклад, учасник муніципальної варти Андрій Андрющенко згадує: «Дуже багато приходило. Фізично ми допомагали і вікна позабавити, і що там тільки у люде не було, які забаванки які, але ми розуміли, якщо так простіше буде сприйматися, що відбувається, то дуже багато людей потребували нашої допомоги. Потім представники бізнесу почали закриватися і вони запропонували нам взяти їхні продукти для того щоб роздавати тим, хто цього потребує».

Після того, як стало зрозуміло, що мітинги в подальшому проводити небезпечно і неможливо, то самоорганізований рух протесту не припинився, а прийняв інші форми, наприклад, зародився патріотичний рух «жовта стрічка», учасники якої розвішували містом українську символіку, залишали послання на стінах окупантам, що вони орки і неочікувані гості, яким слід йти в напрямку російського корабля. Так, про момент народження руху розповідав Андрій Андрющенко: «Коли зняли український прапор над адміністрацією, у нас виникла така

теза, що до цього трішки було хвилююче, болісно і гордість була за те, що ми в окупації, а в нас ще прапор український майорить. А потім зняли і в нас така ідея виникла, що вони зняли один прапор, а ми підніmemo тисячі. І був в нас такий кравець, який входив до муніципальної варти. Він допоміг нам перетворити одне з полотнищ прапора на величезну кількість стрічок. І ми тоді ще вдень розвішували стрічки. І весь парк був завішаний стрічками. Ми були вчотирьох, до нас доєднались дітки, лазили по деревах, щоб їх було важко відірвати. І дійсно прикрасили так дуже гарно. Це нам підняло настрій, патріотизм, який засяяв трішечки». Ця ідея отримала подальший розвиток і учасники руху надалі вже залишали написи на стінах, щоб промовисто було видно, що окупантам тут не раді. Водночас це й було меседжем всім назовні, що Херсон тримається і не прогинається під окупантами і продовжує бути українським містом. Така практика мала значний вплив і на тих городян, які залишались у місті під час окупації і вирішили за таким прикладом провадити і власну індивідуальну діяльність. Наталія Цветкова⁷ розповідала так про свою індивідуальну практику розвішування українських стрічок містом: «Я розвішувала українські стрічки у місті. Нікому про це не казала. Так, робила потихесеньку, так би мовити, партизаніла. Ситуація була складна і я розуміла, що кортілось от щось зробити. А що я могла зробити як жінка? Ну і подивилась так, що інші розвішують стрічки, та й собі вирішила так само робити. Їм гадость хотілось зробити, а собі приємно було».

Тож, для прийшлого населення було багато здивувань з приводу самоорганізації та вільних висловлювань. Оскільки самі вони жили в іншому організаційному просторі. Вони жили за командою. В цілому, самостійно вони нічого не робили. За особистими спостереженнями було помічено, що як команда в них якась була, то виконували, якщо команду порушували то боялись, що їхнє керівництво заб'є, а як команди жодної не було, то пиячили у барах і скаржились на власне керівництво у барах.

Також впадали в очі цивілізаційні відмінності на рівні розвитку інформаційного суспільства. Багато росіян не розуміли, що таке wi-fi, або думали, що інтернет у дротах знаходиться, відрізали їх і відправляли в росію у повній впевненості, що родичі зможуть скористатись там інтернетом. А для нас вже звичними стали цифрові ресурси, які допома-

⁶ Олександр Васильович Михайлов, 1959 року народження, м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводив О. Черемісін 09 червня 2023 р. Дешифрував аудіозапис та створив транскрипт О. Черемісін.

⁷ Цветкова Наталія Володимирівна, 1965 року народження, м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводив О. Черемісін 12 червня 2023 р. Дешифрував аудіозапис та створив транскрипт О. Черемісін.

гали переживати окупацію. Так, наприклад Роман Синяков розповідав: *«Ми працюємо і працювали на платформі Google, Workspace. У кожного є свій власний корпоративний аккаунт, у кожного вчителя, у кожної дитини і до наших meet зустрічей, онлайн уроків не можуть доєднатися сторонні особи, всі аккаунти мають розширення нашого домену, в якому ми є власниками, тому в цьому нам було простіше»*. А для російських загарбників такі сучасні платформи були невідомі, що дозволяло приховувати свою діяльність від сторонніх осіб. Все більше людей переконувались в тому, що українське цифрове/інформаційне суспільство на декілька порядків вище, ніж наочно продемонстроване окупантами з повною відсутністю таких дефініцій як «культура», «цивілізація».

Одним із головних факторів відмінності на рівні дискурсу «свій/чужий» було відмічено високий рівень жорстокості прийшлого озброєного населення зі сходу. За особистими спостереженнями здавалось, що вони, ходячи по вулицях, просто вишукували тих, кому кортілося голову відкрутити, руки/ноги повідрізати. До того ж подібну жорстокість помітили й інші мешканці окупованого міста. Так, наприклад, розповідає Галина Берегова: *«Забрали хлопця в катівню і дуже довго його там утримували. Коли його мати прийшла до них дізнатися, що з тим хлопцем, то вони сказали, що давай гроші. І вся Сухарка і Забалка збирали гроші для цієї жінки. Назбирали 18 000 грн. Вона понесла їх в комендатуру. Вони забрали гроші і грубо дуже сказали: «Пошла вон отсюда и молись, чтоб он остался живой». Через кілька днів вони його викинули на кінцевій зупинці 4 тролейбуса біля ринку на Житлоселищі. Йти він не міг. Розірваний був у нього одяг, розірвані брюки. Він був увесь побитий. В нього було вирване волосся. І він з 5 години до 9-ої по Стрітенській до кінця вулиці повз з перервами та втратою свідомості. Коли мати відкрила ворота і побачила сина, вона втратила свідомість. Це один з випадків жителів нашого району, як вели себе окупанти до патріотично налаштованих херсонців. Особливо з жінками вони робили страшні речі, про які розповідати не хочеться»*. Таких прикладів було багато по всьому місту, така атмосфера тільки збільшувала ненависть до окупантів серед місцевого населення.

Про жорстокість окупантів розповіла і Андрій Андрющенко, людина, яка особисто потрапила в підвал до росіян і провела там 46 днів. Казав, що атмосфера на допитах і тортурах була жорстока. Психологічний тиск там дуже важкий був. Моральне подавлення було дуже сильне.

Жорстокість арештів і допитів відчув на собі й інший мешканець Херсона Григорій Арутюнян⁸. Про цей епізод свого життя він розповідав так: *«Мене заарештували на початку березня 2022 р. і повідомили, що я записаний в якихось списках. А заарештували мене не по прізвищу, а за номером машини. І в їх списках записаний був саме номер моєї машини. Оділи на мене наручники і забрали мене в будинок, де сиділи фсбешники. Забрали у мене телефон, перевіряли в ньому все повністю і дивились листування. Запитували всю біографію і де народився, і коли, і з ким одружений, і де працюю. Перепитали все за всіх родичів. Потім почали запитувати про листування у телефоні, а там залишилось листування із родичкою про події у Херсоні 1 березня 2022 р. І родичка у той момент запитувала як справи? Що у вас відбувається? А я їй відповідав, що їздять російські солдати містом і стріляють по будинкам. А мені вони відповідають, мовляв що ви брешете, ніхто нікуди не стріляв. Я їм відповідаю, що тоді вас мабуть не було у місті в цей день і ви приїхали пізніше, а я працюю таксистом їздив містом і все особисто бачив на власні очі, як їздили російські танки і розстрілювали будинки. І я вам як таксист можу прямо сказати адреси, де були влучання. Так, що я не брешу і кажу все, як і було. Потім у мене взяли відбитки пальців, зробили моє фото. Потім перевірили моє портмоне і з подивом запитують: «А чого у вас тут гроші знаходяться?». Я їм відповідаю, що на всяк випадок, можливо в машині якась поломка буде і потрібно буде лагодити, можливо треба буде евакуатор викликати. Ще сказали: «Здайте оружие». Я відповів, що зброї в мене немає і ніколи не було. Можливо, вони подумали, що я в теробороні був, але я там участі не приймав. Мене вислухали, сказали, що я можу йти. Нічого не забрали, все віддали, але повідомили, що ми за вами будемо спостерігати. Я коли вийшов, у мене і серце, і руки колотилися, бо дуже страшно було. Атмосфера дуже гнітюча, все у них побудовано було на залякуванні. Був один момент, коли я з ними вирішив пожартувати, а мені сказав солдат із автоматом: «Что веселишься? Щас Мы как сделаем тебе весело и тебе совсем НЕ весело будет». І після цього я все зрозумів і просто мовчки сидів і відповідав на питання. Мене не били, тортурам не піддавали, але страшно було, дуже страшно було. Я коли вийшов, то посивів ще більше»*. Такими засобами окупанти намагалися

⁸ Арутюнян Григорій Норікович, 1963 року народження, м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводив О. Черемісін 12 червня 2023 р. Дешифрував аудіозапис та створив транскрипт О. Черемісін.

навести страх на мешканців міста і припинити прояви незгоди та непокори.

Про домінуючий психологічний стан страху розповідало багато херсонців. Він багато в чому скеровував людей на різні вчинки: уникати прямого контакту з окупантами, видаляти інформацію з гаджетів, не виглядати у вікна тощо. Але, не дивлячись на це, потрібно було жити далі, знаходити харчі і воду як для себе, так і для домашніх тварин, стояти у величезних чергах, особливо в перші місяці окупації. Тому формувалась загальна окупаційна атмосфера ненависті, несприйняття, непокори, у багатьох розвивався психоз. І в ній формувались різні стратегії виживання.

Безмежне тяжіння до пограбунків – ще одна риса, яка якісно відрізняла окупантів від місцевого населення. Галина Берегова⁹ відмічала: «А взагалі вони постійно ходили по домівках і шукали партизан. Це у них була така фішка, щоб дивитись, що в людини є вдома і що можна пограбувати. Забирали все, що бачили, все, що можливо було в домі. У однієї бабусі, навіть, у вузлик на смерть було там дрібними гривнями складено кілька сотень, то вони і те забрали. Тому забирали абсолютно все. Ясно що любили дуже машини, і дивлячись, які машини і човни – гребли все, що є. Далі не просто

⁹ Берегова Галина Дмитрівна, 1960 року народження, с. Горького, Бериславського району, Херсонська область. Інтерв'ю проводив О. Черемісін 15 травня 2023 р. Дешифрував аудіо-запис та створив транскрипт О. Черемісін.

забрали все, що є і що влізло, а просто нівечили, били все. Розбивали, трошили. Якась аномальна в них психіка. Знищити все, розтрити все. І це нелюдські якісь поривання. І якась злість, ненависть патологічна. Чи що там ними рухало».

Отже, можна дійти до висновків, що між населенням міста і росіянами з початку окупації прослідковувалися численні відмінності у світогляді, ставленні до можливостей вільного висловлення своїх думок, здатності до самоорганізації, облаштуванні побуту. Усе це сприяло швидкому формуванню образу «чужого» по відношенню до росіян. З квітами прийшлих зі зброєю чужинців ніхто з містян не зустрічав, а навпаки, гучно заявили про свій протест і несприйняття в міському просторі чужорідної специфіки. Чужинність помітна була у всьому: манері розмовляти, культурній сфері, ступені цивілізаційного розвитку, фундаментальних і побутових цінностях тощо. У міському соціально-культурному форматі Херсона чужинці виділялись більшою жорстокістю, невмотивованою і алогічною поведінкою, жагою до деструктивних форм соціальної поведінки. Нові прояви відмічались у сфері розвитку громадянського суспільства в Херсоні: добровільних об'єднань громадян з метою підтримання правопорядку за умов відсутності вітчизняних правоохоронних органів; стихійних самоорганізованих проукраїнських мітингах; добровільному патріотичному русі «жовта стрічка»; об'єднаннях громадян для самозахисту і збереження майна.

References:

- Tkhorzhevskaya T. *Odesa ochyma «ponaiekhavshykh»: usna istoriia urbanizatsii 50–80-ti rr. XX st.* Odesa: «Polihraf», 2022. 192 s.
- Hrinchenko H. *Usna istoriia prymsu do pratsi: metod, konteksty, teksty.* Kh.: «KhTMT», 2012. 304 s.
- Kostiuchkov S. K. Formuvannia politychnoho brendu terytorii zasobamy mas-media v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny (na prykladi Khersonshchyny). *Aktualni problemy polityky.* 2023. Vyp. 71. S.101–107. DOI <https://doi.org/10.32782/app.v71.2023.14>
- Noll V. *Transformatsiia hromadianskoho suspilstva. Usna istoriia selianskoi kultury 1920–30 rokiv.* K.: Rodovid, Tsentr doslidzhen usnoi istorii ta kultury, 1999. 559 s.
- Boiko A. *Usna istoriia Stepovoi Ukrainy.* Zaporizhzhia: AA Tandem, 2015. T. 11. 352 s.
- L. Ballard. *History of Oral history. Foundations and Methodology.* Lanham, New York, Toronto, Plymouth, UA: AltaMira Press, 2007. 326 p.
- Vodytyka S. H. Misto, yake ne boialosia: Kherson u pershi misiatsi rosiiskoi okupatsii. *Ukraina moderna: Mizhnarodnyi intelektualnyi chasopys.* 2022. Elektronnyi resurs. Rezhym dostupu: https://uamoderna.com/md/xerson-u-pershi-mi-syaczii-rosijskoi-okupatsii?fbclid=IwAR30kpuqV0luyp7BoH_7zqkkRq0r86wRgdg9NZBnrxEjzegW9ND9hVsSIng
- Zubchenko, O. S. Kolaboratsionizm na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh Pivdnia Ukrainy: sotsiolohichni aspekt. *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo,* 2022, 3(55), S. 15–23
- Malchykova D., Pylypenko I. Okupatsiinyi urbitsyd: miskyi dosvid i povsiakdenni praktyky naselennia (pryklad Khersona, Ukraina). *Ekonomichna ta sotsialna heohrafiia.* Kyiv, 2022. Vyp. 88. S. 6–15.
- Sotsialno-demohrafichna kharakterystyka Khersonskoi miskoi terytorialnoi hromady.* Kherson: Holovne upravlinnia statystyky u Khersonskii oblasti, 2021. 63 s.
- Ukaz Prezidenta Ukrainy № 111/2022 «Pro vstanovlennia pocheshnoi vidznaky «Misto – heroi Ukrainy». Elektornnyi resurs. Rezhym dostupu: <https://www.president.gov.ua/documents/1112022-41577>